

SZÉNÁSI ÉVA CSC HABIL

szenasi@philo.u-szeged.hu

történelem-politológus, habilitált főiskolai tanár, (SZTE JGYPK)

Magyar 56 – francia szemmel

The Hungarian Revolution of 1956 through French Eyes

ABSTRACT What is interesting about the French reception of the Hungarian Revolution of 1956 is that, transcending party preferences, it temporarily brought together various artists, writers, philosophers and sociologists from the left as well as from the right, who, despite their political and intellectual differences, all strongly agreed on one point: they supported the Hungarian Revolution.

The paper studies the French reception of the 1956 Hungarian Revolution and discusses theoretical works on 1956 written by the cream of the French intelligentsia, including Jean-Paul Sartre, Claude Lefort and Raymond Aron etc. The events of 1956 comprise an important segment of the life's work of these authors, out of which a number of pieces on totalitarianism have been produced. An analysis of the reasons for the Revolution as well as the course and experience of it significantly contributed to an uncovering of the true nature of Stalinism and to an academic description of the essence of totalitarianism along with its mechanisms of operation.

KEYWORDS Hungarian revolution, French reception, totalitarianism, freedom, independency, destalinization

DOI 10.14232/belv.2017.1.10

<https://doi.org/10.14232/belv.2017.1.10>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Szénási Éva (2017): Magyar 56 – francia szemmel. *Belvedere Meridionale* 29. évf. 1. sz. 112–121. pp

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

„a magyar forradalom a világtörténelemhez tartozik,
a Szuezi-csatorna államosítása viszont csak egy epizódja
az arab – muzulmán világ és a nyugat konfliktusának”.
Raymond Aron

Az 1956-os forradalom egyik legsokoldalúbb megközelítésű elemzése a nyugat-európai országok közül talán Franciaországban történt meg. 56 franciaországi fogadtatásának érdekessége, hogy pártpreferenciákon felülemelkedve ideiglenesen egy táborba sodort különböző, jobb- és baloldali elkötelezettségű művészeket, írókat, filozófusokat, szociológusokat, akik a köztük lévő politikai - világnézeti különbségek és viták ellenére egy dologban határozottan egyetértettek, és ez a magyar forradalom támogatása volt. Általános szimpátia és rokonszenv övezte a forradalom ügyét, a magyar nép szabadságharcát. Ezt annál is inkább fontos hangsúlyozni, mert a Szovjetunió által támogatott Francia Kommunista Párt és lapja a *l'Humanité* az események kezdetétől fogva a szovjet álláspontot követte és minden eszközzel megpróbálta lejáratni a forradalmat.¹

Az FKP - amely tekintélyét az ellenállásban betöltött szerepével alapozta meg - , a második világháború után a munkások mellett jelentős népszerűsége és befolyásra tett szert az értelmiség körében is. Ez nem feltétlenül jelentett részükről csatlakozást a párthoz, inkább lazább kapcsolatot és ideológiai elkötelezettséget feltételezett a párt politikai irányvonala, a marxizmus és a szocializmus eszméje iránt (innen ered az ún. útitárs, „compagnon de route” kifejezés). A párt súlyát és befolyását jól mutatja, hogy az 1945-os országgyűlési választásokon 26,2%-ot ért el, ezzel a baloldal legnagyobb tömörülésévé vált, megelőzve a szocialista pártot, az SFIO-t, amely 25%-ot kapott. Az FKP 1945-1947 között több miniszterrel is részt vett a különböző kormányokban. A komoly bázissal és szakszervezeti háttérrel rendelkező párt a hidegháború idején is a francia politikai élet befolyásos tényezője maradt. Ortodox vezetése, és személy szerint Maurice Thorez főtitkár, aki jó kapcsolatokat ápolt a szovjet testvérpárttal, a XX. kongresszus után megpróbálta fékezni a desztalinizációt és feltétel nélkül támogatta a Szovjetuniókat a magyar forradalommal szembeni politikáját. A Szovjetuniókat a fasizmus elleni harcban és a második világháborúban betöltött szerepe időlegesen elfedte a rezsím diktatórikus jellegét a nemzetközi közvélemény előtt. Tevékenységét, a szocializmusba vetett hit miatt is, gyakran pozitívabbnak ítélték meg, mint amilyen az valójában volt. Bár a nagy perekről és a munkatáborokról értesült a közvélemény, de ezek nem rengették meg a kommunista baloldalt a szovjet rendszerbe vetett bizalmát. A pártból való kiábrándulás első jelei, főként az útitárs értelmiség körében, a magyar 56-hoz köthetők, még ha ez nem is indított el komoly kilépési hullámot és a párt hamar rendezte sorait, illetve stabilizálni tudta taglétszámát. Poznań és Budapest „kumulatív hatása” az 1968-as prágai események nyomán eredményezett komolyabb válságot a párt és értelmiségi holdudvara körében.²

1956-ban élénk vita bontakozott ki a francia közvélemény és az értelmiség körében a szuezi válság, a magyar forradalom és az algériai háború kapcsán. Az eseményekről pártállástól függetlenül foglaltak állást. Jól jellemzik a helyzetet Sartre következő sorai: „... a baloldal egyaránt elhatárolta magát a szuezi és a budapesti eseményektől; a jobboldal csak a budapestieket ítélte el; a *L'Humanité* csak a szuezieket”.³ A magyar 56 kapcsán olyan ismert művészek emelték fel sza-

¹ Vö. KLENJÁNSZKY 2006.

² Vö. MOLNÁR 1993. 15.

³ SARTRE 1993. 80.o.

vukat, mint Yves Montand, Simone Signoret, Gérard Philippe. A szellemi élet olyan kiválóságai vitáztak egymással és érveltek a marxizmus és a szocializmus mellett és ellen, mint Jean-Paul Sartre, Simone de Beauvoir, Maurice Merleau-Ponty, Albert Camus, Claude Lefort, Cornélius Castoriadis, vagy a Párizsban élő Fejtő Ferenc és a *Le Figaro* vezércikkírója, Raymond Aron. Összességében azt mondhatjuk, hogy a francia értelmiségnek a *L'Humanité* félrevezető cikkei ellenére meglehetősen pontos információi voltak a magyarországi eseményekről, s erre alapozva valós képet festettek az 50-es évek magyar szocializmusáról, a forradalomról, a sztálinizmusról és a szovjet rendszerről. Írásom az 1956-tal foglalkozó korabeli francia nyelvű politikai és filozófiai munkák áttekintésére vállalkozik, megelőlegezve azt a következtetést, hogy a magyar forradalom tapasztalatai komoly elméleti hozadékkal gazdagították az 1956-ról szóló nemzetközi szakirodalmat.

Az egyik példaértékű kiállítás a magyar ügy mellett Albert Camus nevéhez fűződött. Camus nemzetközi tekintélyét latba vetve mozgósított, hogy ébren tartsa a magyar nép küzdelmét a nemzetközi közvélemény előtt. Számos cikket közölt, bevezetést írt, beszédeket tartott és petíciókat nyújtott be 56 kapcsán.⁴ A világhírű író volt az, aki a francia értelmiség és az íróársadalom nevében válaszolt a magyar íróknak a *Franc Tireur* c. lap 1956. november 10-i számában megjelent, és a „nyugati világ” értelmiségéhez intézett segélykérő felhívására. Ebben „a francia írók egyöntetű és mély felháborodásáról” biztosította a magyar kollégáit. Az európai írók nevében ENSZ-vizsgálatot sürgetett a szovjet katonai beavatkozásról, továbbá követelte a szovjet csapatok kivonását és nemzetközi ellenőrző csapatok küldését, a politikai foglyok és deportáltak szabadon engedését, valamint a szabad választások kiírását.⁵ Camus több nagygyűlésen is felszólalt a forradalom ügye mellett, mert mint írta „tudnunk kell, hogy mihelyst a szellemet gúzsba kötik, a munka rabszolgamunkává válik, hogy ahol a munkást elnyomják, ott az író száját is befogják, s ha a nemzet nem szabad, akkor a szocializmus senkit sem szabadít fel, sőt mindenkit rabszolgaságba dönt”.⁶ 1957. március 15-én Párizsban a Wagram teremben tartott beszédében már a terrorra, a diktatúra és a totalitárius állam veszélyeire, egy a Franco-rezsimhez hasonló rendszer kiépülésére figyelmeztetett: „a totalitárius államot, legyen az bal- vagy jobboldali, mindenekelett az egy párt jellemzi, s az egyetlen létező pártnak semmi oka nincs saját létét veszélyeztetni. Fejlődőképes liberális állam, mely rokonszenvező, mérlegelő és cselekvő figyelmünkre számot tarthat, csak az lehet, amely alapvető jognak tekinti a többpártrendszert.”⁷ Camus mindvégig kiállt az alapvető emberi jogok, a szabadság és az igazság védelme mellett, melyek erkölcsi rendjének alappillérei és írói munkásságának meghatározó értékei közé tartoztak. Ezek eltírása pedig „éppoly megvetendő Algériában, mint Budapesten” – hangsúlyozta.⁸ 1958-ban előszót írt a *La vérité sur l'affaire Nagy* (Az igazság a Nagy Imre ügyben) c. könyvhöz, amelyben felháborodásának hangot adva az ítélet kapcsán, védelmébe vette a per áldozatait és gyilkosságoknak nevezte Nagy Imre és társainak kivégzését.

Camus-höz hasonlóan a sokszínű baloldali értelmiségi körhöz tartozott az egzisztencialista filozófus Jean-Paul Sartre is, aki a csoport egyik meghatározó személyisége volt. Barátságuk megromlása 1951-re tehető, amikor Sartre lapja a *Temps Modernes* negatív kritikát közölt Camus *A lázadó ember* c. művéről. Bár a magyar 56 kapcsán a szovjet beavatkozás kérdésében

⁴ Vö. SZÁVAI 1996.

⁵ Vö. CAMUS 1993a. 62.

⁶ CAMUS 1993b. 66.

⁷ CAMUS 1993a. 69–70.

⁸ Uo. 70.

egyértéttettek, a forradalom és a szocializmus megítélésében eltért a két gondolkodó véleménye. Sartre elítélte ugyan a szovjet beavatkozást, de a Camus által vallott morális fenntartásokkal ellentétben ettől függetlenül kezelte a szocializmus ügyét.

Sartre és Simone de Beauvoir 1956 őszen éppen Olaszországban tartózkodott, amikor a magyarországi forradalom kirobbant. Az első lapértésülések alapján a poznaí munkásfelkeléshez hasonlították az eseményeket. Mint Beauvoir *A körülmények hatalma* c. életrajzi munkájában írta: „egy népszerűtlenné vált renddel szemben, az első napok eseményei alapján rendkívül nehéz életkörülmények ellen a desztalinizálás végül is politikai jogokat követelő nacionalista fölkelésben robbant ki, akárcsak Poznańban; s éppúgy, mint Poznańban, tüzharc alakult ki”.⁹ Az újságokon és a híradásokon keresztül élénk figyelemmel követték az eseményeket, és november elején Franciaországba visszatérve, mint Beauvoir utalt rá, „Sartre az Expressnek adott interjújában fenntartás nélkül elítélte a szovjet beavatkozást, kijelentve, hogy «sajnálkozva, de végleg» szakít szovjet barátaival, és még határozottabban a francia KP felelős vezetőivel. Pedig milyen hosszú ideje, mennyi erőfeszítéssel igyekezett velük kiegyezni, és egyértéttésben élni! Mindazonáltal egy pillanatig sem habozott: az orosz beavatkozást meg akarta bélyegezni, éppen a szocializmus nevében.”¹⁰

Ezzel egy időben, 1956 novembere és 1957 januárja között, Sartre a *Temps Modernes* folyóirat (amelynek főszerkesztője volt) három egymást követő számában több mint 150 oldalas tanulmányt közölt *Sztálin kísértete* (Le fantôme de Staline) címen, amelyben reflektált a magyarországi eseményekre és az FKP dogmatikus álláspontját bírálva részletesen kifejtette saját nézetét.¹¹ Ahogy fogalmazott, „a magyar események kapcsán csak egyetlen kérdést lehet feltenni: kiknek és milyen politikai perspektívából volt szükséges a szovjet beavatkozás? Erre viszont nem válaszolhatunk anélkül, hogy előbb ne próbálnánk meg – az adott keretek között – meghatározni az október 24. és november 4. reggele között lezajlott forradalmi mozgalom természetét, összetevőit és fejlődését”.¹²

Az 56-os forradalom kirobbanásának közvetlen okaként Sartre a XX. kongresszus által elindított folyamatot, a desztalinizációt jelöli meg (amit a demokratizációval azonosít), és mint az erre adott válaszreakciót definiálja. „Senki nem vonhatja kétségbe, hogy a lengyelországi és a magyarországi események közvetlen következményei annak a folyamatnak, amit nálunk desztalinizációnak neveznek”¹³ – hangsúlyozza. A problémák gyökerei a francia filozófus szerint azonban mélyebbre nyúlnak: az 50-es évek hibás gazdaságpolitikájában, elsősorban a mezőgazdaság erőszakos kollektivizálásában, és az erőltetett ütemű iparosításban rejlenek, bár ez utóbbi eredményeként könnyvelte el a nagyipari munkásosztály létrejöttét Magyarországon. Az okok között szerepel a Rákosi-rendszer politikája, és az a tény, hogy a néptől elszakadt bürokratikus pártapparátus nem megfelelően mérte fel a tömegek elégedetlenségét és forradalmi erejét, nem számolt egy felkelés lehetőségével. Sartre a kommunistáknak két csoportját különbözteti meg Magyarországon, az oroszbarát sztálinista politikai vezetést (Rákosi, Gerő) és az ún. nemzeti kommunistákat. Nemzeti kommunistáknak nevezi az ország érdekeit szem előtt tartó és a

⁹ DE BEAUVOIR 1966. 312.

¹⁰ Uo. 314.

¹¹ A mű születési körülményeit is megismerhetjük Simone de Beauvoir munkájából. Érdekességként megjegyzem, hogy a *Sztálin kísértete* c. mű válaszként született a Tribuna Ludu tudósítójának kérdésre, amit éppen egy Fejtő Ferenc lakásán folytatott vita során tett fel Sartre-nak arra vonatkozóan, hogy vállalnia kellett volna-e a Szovjetuniónak a vereség kockázatát a magyar forradalom kapcsán. Vö. DE BEAUVOIR 1966. 315.

¹² SARTRE 1993. 95.

¹³ Uo. 119.

Szovjetuniótól való függés megszüntetéséért, a függetlenség elnyeréséért harcoló csoportot Nagy Imre vezetésével.

Egy nemzeti és demokratikus kommunizmus lehetőségét látta kirajzolódni a magyar eseményekben. Úgy ítélte meg, hogy a kirobbant forradalom célja egyértelműen a demokratizálás volt, és nem a szocializmus ellen irányult. Október 24-e, a szovjet csapatok Budapestre történő bevonulása új helyzetet eredményezett: nemzeti egységet teremtett és szükségképpen felszította az országban a nacionalista érzelmet, amelyek szovjetellenességgel párosultak. Ezzel együtt a vezetés fokozatosan kicsúszott a Nagy Imre - kormány kezéből, a demokratizáció követelése mellett olyan liberális célok is megfogalmazódtak, mint a választások kiírása és a parlamenti rendszerhez való visszatérés óhaja. „Az osztályharc - mint függetlenségi háborúk esetén oly gyakran - háttérbe szorult az idegenekkel folytatott harccal szemben. Minden magyar, aki fegyvert fogott, a felkelők íratlan szabályai szerint jogot formált álláspontjának érvényre juttatására akár rögtön, akár később, a győzelem után. S ezek a különböző, sőt néha ellentétes érdekű emberek, csakis úgy maradhatnak egységesek a harcok idején, ha egyetértettek a választások követelésében: egyedül a választások biztosíthatják a képviselők közötti békés versengést”.¹⁴ Sartre szerint az események alakulása szükségképpen vezetett el a szabad választások követeléséig, de a szabad választások nemcsak az egypárti szocialista rendszer végét jelentenék, hanem magában a rendszer jellegében is változást hoznának.

Végül arra a következtetésre jut, hogy maga az október 23-át követő eseménysorozat nem illeszkedett abba a forgatókönyvbe, amit a szovjet vezetés a desztalinizáció értelmében elképzelt. Egy nemzeti kormány lett volna csak képes a demokratizálást végrehajtani, de ehhez a szovjetek felhatalmazására lett volna szükség, olyan nemzeti kormányra, amelyet a szovjetek elismertek volna. E tekintetben az események lengyel típusú lezárását tartotta volna megoldásnak, ahol a Nagy Imréhez hasonlóan bebörtönzött, majd rehabilitált Gomułkát a poznaíni felkelést követően a szovjetek támogatásával a párt első titkárává választották. A legnagyobb problémát mégis abban látta, „hogy a desztalinizálók a népi demokráciákkal szemben sohasem hagytak fel a sztálini magatartással”¹⁵, ami végső fokon előrevetítette a szovjet katonai megoldást a magyar forradalommal szemben. A katonai beavatkozást azonban semmi sem igazolta Sartre szemében. Az idézett lengyel újságírói kérdésre pedig azt válaszolta, hogy „jobb lett volna megkockáztatni a választásokat, mintsem erőszakot alkalmazni”.¹⁶ A beavatkozásnak ugyanis súlyos nemzetközi következményei voltak: veszélyeztette az enyhülést, elszigetelte a nyugati kommunista pártokat és a békés egymás mellett élés folyamatának megtorpanását eredményezte.

Sartre abban tehát mindvégig következetes maradt, hogy kemény szavakkal ítélte el a forradalom eltiprását. „Ám amikor a szovjet vezetők a szocializmus megmentése érdekében a népi hadsereget vetik be egy szövetséges állam ellen, amikor valamely elvont eszme nevében harcoló katonáikkal a nyomort elviselni már nem képes munkásokra lövetnek, amikor a *másutt*, más országokban és végső soron a világban fellépő esetleges következményeket tartják csak szem előtt, tekintet nélkül a helyzet támasztotta konkrét követelményekre, akkor a szocializmusból lázalom lesz, a Szovjetunióból pedig a szocializmus és önnön szándéka ellenére rendőrállam”¹⁷ - foglalta össze véleményét. Ambivalens magatartására azonban jellemző, hogy elítélte ugyan a szovjet beavatkozást, de a Szovjetuniót és a szocializmust nem tagadta meg, mert ahogy Beauvoir

¹⁴ Uo. 108.

¹⁵ Uo. 125.

¹⁶ DE BEAUVOIR i. m. 315.

¹⁷ Sartre, J.-P.: i. m. 127.

fogalmazott: „az emberiség egyetlen reménye ma mégiscsak a szocializmus, még ha tisztátalan, eltorzult szocializmus is”.¹⁸ Ezzel az állásponttal magyarázható, hogy Sartre az FKP-től eltávolodott ugyan, de a szocializmus eszméjéhez hű maradt.

E sokszínű francia baloldal képviselője, Claude Lefort újabb elemmel gazdagította az 56-ról szóló francia szakirodalmat. A *Socialisme ou barbarie* folyóirat 1956 decemberi – 1957 februári számában megjelent *A magyar fölkelés* (L'Insurrection hongroise) c. írásában kronológiai sorrendben tekinti át a magyar forradalom eseményeit. Sartre-hoz hasonlóan kiemeli a nemzetközi környezetet, ezen belül a XX. kongresszus és a lengyel események katalizátor hatását, belpolitikai szempontból pedig a párton belül is megfogalmazódó demokratizáció iránti igényt. „Magában a pártban hónapok óta erősödött már egy határozott ellenzéki áramlat; kitaróan követelték a demokratizálást és az orosz befolyás korlátozását, nyilvánosan pellengérré állították a rendszer bűneit és fogyatékoságait”¹⁹ – írta. A forradalom jellegének meghatározásában Lefort is a nemzeti függetlenségért és a demokráciáért folytatott harc kettős célkitűzését hangsúlyozta, amely egységbe kovácsolta a különböző társadalmi csoportokat. A nemzeti összefogás véleménye szerint akkor jöhet létre, amikor „a despotizmus annyira elviselhetetlen, hogy az egész népet lázadásba kergeti”.²⁰ A nemzeti elem egyben a Szovjetuniótól való függés megszüntetésért és új, egyenlőségen alapuló kapcsolatrendszer kialakításáért folytatott küzdelmet is magában foglalta.

A forradalom legfontosabb vívmányának, és a szocializmus melletti kiállás legfőbb bizonyítékának a munkástanácsokat tartja, amely egyfajta pozitív visszaigazolás is a bürokráciaellenességet és a tanácsok kommunizmusban betöltött szerepét hangsúlyozó Lefort és a *Socialisme ou barbarie* csoport számára. A forradalom proletárjellegét is a munkástanácsokkal hozta összefüggésbe: „mindaz, amit eddig elmondottunk, eléggé megvilágítja, hogy a budapesti fölkelés másnapjától kezdve proletármozgalomnak lehetünk tanúi, amely a munkástanácsok megalakításában rögtön megtalálta a maga megfelelő formáját, és vidéken ezek a munkástanácsok képviselték az egyedüli valóságos hatalmat”.²¹ Kiemeli azt is, hogy a forradalom leverését követően a munkástanácsok ellenállása tovább folytatódott és mintegy hatalmi ellensúlyként működött Kádár bábkormányával szemben. Lefort úgy ítéli meg, hogy a forradalom mindvégig megmarad a szocializmus talaján. Ezt támasztja alá számára az is, hogy nem nyúlt a tulajdonviszonyokhoz. Demokratikus követelései, mint a szabad választások, a sajtószabadság, sztrájkjog csupán az egypártrendszerrel való szakítás igényét tükrözték számára. A munkásosztály pedig az események előrehaladtával szükségképpen eljutott volna oda, hogy megkülönböztesse egymástól a forradalmi pártok pluralizmusát a polgári (értelmezése szerint szocializmus-ellenes) pártok pluralizmusától.

A beavatkozást a szovjet rendszer jellegével és működési mechanizmusával hozta összefüggésbe. A magyar forradalomra adott reakció egyértelművé teszi számára, hogy maga a rendszer „a totális bürokrácia”, „a totalitárius apparátus” megszüntetése nélkül nem reformálható meg.²² Lefort írásában kiemeli a forradalom leverésének brutalitását. Még ha az '56-os események nem is nélkülözték az erőszak alkalmazását, a beavatkozás és az új rendszer terrorja messze nem állt arányban a forradalom kilengéseivel. Ellenforradalomnak pedig azt nevezi, amit a munkások ellen alkalmazott a kádári hatalom a szovjet csapatok segítségével, és amely szétzúzta a

¹⁸ DE BEAUVOIR i. m. 315.

¹⁹ LEFORT 1993. 156.

²⁰ Uo. 176.

²¹ Uo. 161–162.

²² A kifejezés Cornélius Castoriadistól származik. Vö. PREMAT 2002.

munkástanácsokat és a munkások felkelését. Mindenesetre Lefort nem várt ilyen fordulatot az események menetében a sztálinizmus bűneinek elítélése, a jugoszláv vezetéssel történt szovjet kibékülés és a szocializmusba vezető utak sokféleségének deklarálása után. Sorai nemcsak a francia értelmiség, hanem az egész baloldali világ megdöbbenését fejezték ki: „bár ismertük az orosz rendszer valódi jellegét, ... mégsem gondoltuk volna, hogy a Szovjetunió – helyesebben a kormánya – a jelenlegi helyzetben a világ színe előtt, valamennyi ország dolgozóinak és kommunistáinak színe előtt magára veszi a felelősséget, hogy tankok ezreivel tiporja el a magyar nép minden rétegét mozgósító fölkelést”.²³

Hasonló konklúzióra jut Fejtő Ferencnek a forradalom tanulságait összegző cikke, amely *Esprit* folyóiratban jelent meg 1956 decemberében. Az 1917-es forradalom után, amely véleménye szerint egy blanquista szellemű szűk csoporttal végrehajtott puccs volt, 56 kapcsán újra kell definiálni magát a forradalom fogalmát. „A forradalom mindig olyan felkelés – írja – , amelyben az egész nép, az összes feltörekvő osztály részt vesz, mivel úgy érzi, hogy akár egy kiváltságos, élősödő kisebbség, akár egy idegen hatalom, akár e kettő valamilyen összefonódása elnyomja”.²⁴ A magyar forradalmat tehát nem lehet ellenforradalomnak nevezni, mert célja az ország semlegessége révén a függetlenségének visszanyerése volt. Nem kérdőjelezhető meg annak proletár jellege sem, amit a szocialisták és a demokraták túlsúlya, a szocializmus eszméje, a munkástanácsok szervezése és a munkások ellenállása is tanúsít. „A munkásellenállás ereje, a hosszan tartó, valóban általános sztrájk nem azt bizonyítja-e, hogy a magyar demokrácia – a szocialista munkásdemokrácia – igenis képes lett volna megszervezni a «társadalmi vívmányok» és a népköztársaság védelmét az esetleges fasiszta és ellenforradalmi kísérletek ellen, ha a szovjet beavatkozás nem akadályozta volna meg, nem tette volna lehetetlenné azt a politikai «játékot», amely a felkelés másnapján megindult?” – összegezte Fejtő.²⁵ Egyúttal kiemelte a magyar kísérlet újszerűségét, amit egy nem szovjet mintára szerveződő, nemzeti és demokratikus munkástanácsokra épülő modellben határozott meg.

Raymond Aron álláspontja szinte kivételnek számított a kort döntően meghatározó baloldali marxista és kommunista gondolkodóié között: egyszerre ítélte el a francia-angol agressziót Egyiptomban és a szovjet beavatkozást Magyarországon. Aron megrögzött liberális, jobboldali, a marxi elmélet heves bírálója, Sartre fiatalkori barátja, majd később ideológiai ellenfele. A Sartre és Aron közötti kapcsolatról megemlékezik Beauvoir is, aki szerint elméleti vitáik során Aron lényegre törő kérdésekkel és világos érvekkel szorította sarokba a nagyívű eszme-futtatásokat kifejtő Sartre-ot. „Aron viszont nagy élvezettel bocsátkozott kritikai elemzésekbe, s igyekezett ízekre szedni Sartre meggondolatlan és merész szintéziseit; ismerte annak művészetét, hogyan kell dilemmákba kergetni vitatársát, s amikor kezébe kaparintotta – puff! – ízzé-porrá zúzta. «A két dolog közül csak az egyik lehet igaz, kispajtas» - mondta, s nagyon kék, nagyon józan, nagyon okos szemében sápadt mosoly bújt meg. Sartre vergődött, nem akarta, hogy sarokba szorítsák, de minthogy gondolatmenete invenciózusabb volt, mint amilyen logikus, nehéz dolga akadt. Nem emlékszem, hogy egyszer is meggyőzte volna Aront, vagy hogy Aron megingatta volna őt meggyőzésében” – írta.²⁶

Aron két írásban is reflektált az 1956-os eseményekre. Az egyik, az *Egy antitotalitárius forradalom* (Une révolution antitotalitaire) című, amely 1957-ben, a forradalom egyéves évfor-

²³ Lefort: i. m. 182.

²⁴ FEJTŐ 1993. 190.

²⁵ Uo. 205.

²⁶ DE BEAUVOIR 1965. 37–38.

dulója alkalmával megjelent előszó volt Lasky és Bondy könyvéhez,²⁷ a másik elemzés pedig közel tíz évvel később, a *Preuves* folyóiratban látott napvilágot *Budapest, 1956: egy forradalom sorsa* (Budapest 1956, destin d'une Révolution) címen.

Aron sajátos forradalomként jellemezte a magyar 56-ot, amely az autoritárius rendszer ellen tört ki, és népfelkelés formáját öltötte. „Ebben a században – írja – még nem láttunk olyan népi forradalmat egy parancsuralmi állam ellen, amely felkeléssel kezdődik és az állam meghódításával ér véget. Márpedig Magyarországon pontosan a XIX. századi legenda szerinti forradalom zajlódtott le, mely az utcán kezdődik, és a kormányzati palotában végződik, és amelyet a hatóságok lassúsága és a tömegek türelmetlensége tol el olyan szélsőségek felé, melyet senki nem látott előre”.²⁸ Ezen ismérvek alapján nevezte antitotalitárius forradalomnak a magyart, magát a rendszert pedig „pseudototalitárius”-nak, utalva arra, hogy nem belülről, immanens módon alakult ki, hanem idegen hatalom „importjaként” jött létre. Ennek következtében nem rendelkezett belső népi támogatottsággal, intézményei pedig olyanok voltak, mint „az üres kagylóhéjak”.

Ebben az előszóban Aron részletes leírását adja a korabeli közép-európai rendszerekben végbemenő szovjetizálási folyamat „technikájának”: kiemeli a szovjet hadsereg szerepvállalását a kommunista hatalomátvételben, a rendőri módszerek alkalmazását a hatalom megszerzésében, a polgári pártok módszeres kiszorítását, a politikai pereket, a gazdasági rendszer működési elveit, a tervgazdálkodást, a kollektivizálást, összességében tehát a szovjet modellnek a közép-kelet-európai környezetbe való átültetését. A marxizmus-leninizmuson alapuló szovjet rendszer véleménye szerint „újratерemti a keleti despotizmus alapstruktúráit” és a hatalmat egy kisebbség (párt, vezető személy) kezébe adja. Ezzel letéríti a régiót a nyugat-európai civilizációs pályáról, ahová ezen országok eredetileg tartoztak.

Aron célkitűzéseik és eszmeiségük tekintetében párhuzamot vont az 1956-os és 1848-os magyar forradalmak között, és arra a következtetésre jutott, hogy a nemzet és szabadság, a nacionalizmus és a liberalizmus eszméje egyszerre volt jelen és fonódott össze mindkét magyar forradalomban. Más szerzőkhöz hasonlóan alapvetően a rákosista vezetést tette felelőssé az eseményekért, amely a XX. kongresszus után megpróbálta „felülről kézbe venni” a desztalinizációt. A magyar felkelést kezdetben ő is a szocializmushoz való visszatérésként értelmezte, amely a demokrácia és egyenlőség összeegyeztetésére törekedett, „olyan harmadik erőt kerestek, amely semlegesítené a sztálini zsarnokságot, anélkül, hogy vissza kellene térni a termelőeszközök magántulajdonához”.²⁹ A forradalom követelése a demokratikus jelszavak megjelenésével (sajtószabadság, szabad választások, függetlenség stb.) azonban túllépték a szovjet rendszer által megengedett keretet. E tekintetben a francia gondolkodó rámutat e rendszerek fő ellentmondására: „az a párt, amely azt állítja magáról, hogy a tömegek, a proletariátus, a Történelem akaratának megtestesítője, makacsul elutasítja, hogy szabad emberek döntésének vesse alá magát”.³⁰ Az emberek szabadságot követeltek, viszont a szabadság, véleménye szerint, nem létezhet versengő többpártrendszer nélkül. Az 1966-ban megjelent tanulmányában, közel 10 év távlatából pontosan azt a kérdést feszegeti, hogy a szabadságjogok magukban foglalták volna-e a többpártrendszerű szabad választásokat. Formálisan ugyanis a képviselői rendszert a Szovjetunió sem tagadta meg, csak egyetlen pártnak a választáson való részvételével képzelte el. Ennek igazolására egyfelől az egypárt élcsapat jellegére hivatkozott, másfelől a társadalmi homogenitásra, amelyet az „egész

²⁷ LASKY–BONDY 1957.

²⁸ ARON 1993a. 47.

²⁹ ARON 1993a. 52.

³⁰ ARON 1993a. 38.

nép” bevett formulája volt hivatott kifejezni, lévén hogy a szocializmusban – a kapitalizmussal ellentétben – nincsenek különböző társadalmi osztályok, és „az egész nép magára ismer az ál-lamban, valamint a pártban, amely az előbbi támasza”.³¹ „De azon a napon, amikor az ellenséges osztályok eltűnnek, azon a napon, amikor az állam az egész nép állama, miért ne lehetne rábízni a választókra képviselőik megválasztását?”³² – teszi fel a kérdést Aron. E tekintetben meggyőző-déssel vallotta, hogy a desztalinizáció önmagában nem elégséges lépés, valódi demokrácia csak a szabadságjogok tényleges visszaállítása révén érhető el.

Aron szinte az egyetlen szerző, aki tágabb nemzetközi összefüggéseiben is vizsgálta a ma-gyar forradalom ügyét. Előszavában a nyugati kormányok „primitív machiavellizmusát” osto-rozta, és kifejezte rosszállását, hogy egy Európán kívüli regionális konfliktust és nem a magyar forradalom ügyét helyezték előtérbe. De azt is látta, hogy a Nyugat önmagában nem lett volna elég a forradalom megmentéséhez. A reálpolitikus Aron véleménye szerint „ha nem lett volna a szuezi konfliktus, az oroszok akkor is eltiporták volna a magyar forradalmat, a nyugat lábhoz tett fegyverrel nézte volna ezt végig őszinte felháborodást tükröző tüntetésekkel leplezte volna cselekvésképtelenségét. Akik elítélik a nyugat passzivitását, mondják meg végre, mit lehetett volna tenni.”³³ Majd később így folytatja: „Magyarországot csak az menthette volna meg, ha a Szovjetunió belátva azt, hogy ez politikai vereséggel ér fel, nem lett volna hajlandó belemenni egy katonai akcióba”.³⁴

1966-ban született írásában arra a következtetésre jut, hogy a be nem avatkozás mögött egy amerikai-orosz megállapodás, „egy titkos minden egyébnél erősebb *háborúellenes orosz-amerikai egyezmény*” rejlik.³⁵ Úgy véli, a magyar forradalom a szovjet-amerikai kapcsolatok íratlan szabályai szerint rendeződött el, vagyis a befolyási övezetek tiszteletben tartásával, amely beleillett a világháború után kialakult bipoláris rend egyensúlyi politikájába. A cél ugyanis a status quo fenntartása és a katonai konfliktusok Európán belüli esélyének minimalizálása volt. A magyar 56 pedig jelentőségét tekintve nem hasonlítható össze a stratégiaileg nagyobb horderejű, és az Egyesült Államokat közvetlenül fenyegető kubai válsággal. Aron is felveti a más írásokban is felbukkanó Gomułka – Nagy Imre párhuzamot annak kapcsán, hogy lehetett volna-e kompromisszumot kötni Moszkvával. Az események menetében véleménye szerint Ma-gyarországon már nem lehetett a szovjetek számára elfogadható mederben tartani a forradalmat.

Összességében, mint utaltunk rá, az 56-os események nem idéztek elő lavinaszerű kilépést a nyugat-európai kommunista pártokból, mégis egy lassú elhatárolódási folyamatot indítottak el a baloldali értelmiségben. Elméletileg viszont a forradalom okainak, menetének és tapasztalatainak analízise hozzájárult a sztálinizmus valódi jellegének lelepleződéséhez, tágabb érte-lemben pedig a totalitarizmus lényegének és működési mechanizmusának tudományos igényű leírásához. A magyar forradalom rávilágított a szovjet rendszer brutalitására, az elmélet és a gyakorlat között fennálló kiáltó ellentmondásra, de a bipoláris világtrend működési elvei adta manőverezési lehetőségek korlátaira is.

Úgy gondoljuk, a vizsgált szerzők életművének fontos részét alkották az 56-os eseményekre adott reflexiók, amelyekből több totalitarizmust feldolgozó alkotás is született. A kommunizmus-tól éppen 56 kapcsán eltávolodó Claude Lefort totalitarizmus elméletének kidolgozásához fontos

³¹ ARON 1993b. 243.

³² ARON i. m. 244.

³³ ARON 1993b. 58.

³⁴ Uo. 58.; A magyar forradalom és a francia külpolitika kapcsolatáról lásd KECSKÉS 2006.

³⁵ ARON 1993b. 234.

adalékul szolgált a magyar forradalom, felhasználta azt a szovjet rendszer jellegének elemzéséhez, a totalitarizmus ismérveinek leírásához.³⁶ Bár Raymond Aron a szovjet rendszer elemzésére vonatkozóan nem tartotta alapvetőnek a magyar 56-ot, totalitarizmus koncepciójának kidolgozásába azonban minden bizonnyal beépültek a forradalom tapasztalatai.³⁷ Rendszerelméleti szempontból Aron számára 56 legfőbb tanulsága, hogy az ismert európai példákkal ellentétben (amelyekben a rendszer katonai vereség révén omlott össze) a totalitarizmus népfelkeléssel belülről is megdönthető.

A szovjet- és kommunistabarát értelmiség nézeteit még a következő évtizedben is az „inkább tévedjek Sartre-tal, minthogy igazam legyen Aronnal” álláspont határozta meg.³⁸ A prágai tavasz, majd a 70-es években Szolzsenyicinnel *A Gulag szigetvilág* c. leleplező munkája nyomán azonban egyértelművé vált, hogy – legalább is – a szocializmus ügyének és a Szovjetunió megítélésének kérdésében a két gondolkodó közül a történelem Aront igazolta. *

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ARON, RAYMOND (1993a): Egy antitotalitárius forradalom. In *Cappelaere* 1993. 29–60.
- ARON, RAYMOND (1993b): Budapest, 1956: egy forradalom sorsa. In *Cappelaere* 1993. 231–247.
- ARON, RAYMOND (2005): *Demokrácia és totalitarizmus*. Budapest, 2005, L'Harmattan Kiadó.
- CAPPELAERE, PHILIPPE (1993): *56 és a franciák*. Budapest, Font Kiadó.
- KLENJÁNSZKY SAROLTA (2006): Az 1956-os magyar forradalom és leverésének visszhangja a francia kommunista mozgalomban. *Aetas* 21. évf. 1. sz. 19–37.
- CAMUS, ALBERT (1993a): Válasz egy felhívásra. In *Cappelaere* 1993. 61–63.
- CAMUS, ALBERT (1993b): Közbenjárás Magyarország érdekében egy francia diákgyűlésen. In *Cappelaere* 1993. 65–67.
- CAMUS, ALBERT (1993c): A Wagram termi beszéd. In *Cappelaere* 1993. 69–71.
- DE BEAUVOIR, SIMONE (1966): *A körülmények hatalma*. Budapest, Magvető.
- DE BEAUVOIR, SIMONE (1965): *A kor hatalma*. Budapest, Magvető.
- FEJTŐ, FERENC (1993): A forradalom első tanulságai. In *Cappelaere* 1993. 189–209.
- KECKSÉS, GUSTÁV D. (2006): La politique étrangère française et la révolution hongroise de 1956. *Matériaux pour l'histoire de notre temps*, 3. N° 83. 40–49. <http://www.cairn.info/revue-materiaux-pour-l-histoire-de-notre-temps-2006-3-page-40.htm>. Hozzáférés: 2017.01. 13.
- LASKY, MELVIN J. – BONDY, FRANÇOIS (éd.) (1957): *La Révolution hongroise, histoire du soulèvement d'octobre*. Précédée d' Une révolution antitotalitaire, par Raymond Aron. Paris, Plon.
- LEFORT, CLAUDE (1976): *Un homme en trop: réflexions sur l'Archipel du Goulag*. Paris, Éditions du Seuil.
- LEFORT, CLAUDE (1981): *L'Invention démocratique*. Paris, Fayard.
- LEFORT, C. (1993): A magyar fölkelés. In *Cappelaere* 1993. 155–188.
- MOLNÁR MIKLÓS (1993): Bevezetés. In *Cappelaere* 1993. 9–28.
- PREMAT, CHRISTOPHE (2002): L'analyse du phénomène bureaucratique chez Castoriadis. *Tracés. Revue de Sciences humaines* no. 1. <https://traces.revues.org/4131>. Hozzáférés: 2017.03.03.
- SARTRE, JEAN-PAUL (1993): Sztálin kísértete. In *Cappelaere* 1993.
- SZÁVAI, JÁNOS (1996): Albert Camus és Magyarország. *Magyar Szemle* XXVI. évf. 10. sz. http://www.magyar szemle.hu/cikk/albert_camus_es_magyarorszag. Hozzáférés: 2017. 01. 18.

³⁶ Vö. LEFORT 1976. és LEFORT 1981.

³⁷ Aronnak 1957–1958 között a Sorbonne-on tartott előadásasorozata, amely később könyv formájában is megjelent, a demokrácia és a totalitarizmus témakörét dolgozta fel. Vö. ARON 2005. Kende Péter előszavával.

³⁸ A mondást Jean Danielnek, a *Nouvel Observateur* lap alapítójának és vezércikkírójának tulajdonítják.